

УДК 502 (477.72)

Черняков Д.О., Уманець О.Ю., Селюніна З.В.

ПЕРСПЕКТИВИ УСУНЕННЯ ФРАГМЕНТАРНОСТІ ЗАПОВІДНОЇ ЗОНИ ЧОРНОМОРСЬКОГО БІОСФЕРНОГО ЗАПОВІДНИКА НА КІНБУРНЬСЬКОМУ ПІВОСТРОВІ

Чорноморський біосферний заповідник НАН України, м. Гола
Пристань, Херсонська обл.,
e-mail: bsbr-nauka@yandex.ru

Ключові слова: біосферний заповідник, територіальна структура, заповідна зона.

Чорноморський біосферний заповідник (ЧБЗ) розташований у регіоні, який є дуже проблемним з екологічної точки зору. До кінця 50-х – початку 60-х років минулого століття природні комплекси регіону збереглися, фактично, у природному стані внаслідок низької інтенсивності тривалих впливів (мала щільність населення, переважно традиційні види природокористування). У першій половині 60-х рр. зарегулювання Дніпровського стоку і подальший вибуховий розвиток зрошеного землеробства призвели до швидкої деградації визначальних компонентів природного середовища. В основу стратегії довгострокового економічного розвитку регіону з самого початку були закладені хибні, з інженерно-екологічної точки зору, технології. Відмова від цих технологій вимагала б докорінної перебудови всієї господарської інфраструктури. Екологічні проблеми регіону до наших часів не тільки не знайшли свого вирішення, а й продовжують ускладнюватись. Це визначає дуже складні умови функціонування ЧБЗ як спеціалізованої природоохоронної та науково-дослідної установи. Адміністрація та науковий відділ заповідника протягом останніх десятиліть неодноразово і досить детально розробляли питання, пов'язані з удосконаленням структури території та стратегію практичного збереження природних комплексів, що відповідає поняттю "біосферний заповідник" [3, 6].

Протягом останніх років міжнародні вимоги до окремих біосферних резерватів і Світової мережі біосферних резерватів в цілому суттєво змінилися. Згідно Севільської Стратегії для біосферних резерватів (1996), Статутної структури Світової мережі біосферних резерватів, інших документів, велике значення набуває

участь біосферних резерватів у вирішенні питань сталого розвитку в регіонах їхнього розташування, в менеджменті та тривалому використанні природних ресурсів. Цим вимогам і завданням наявна територіальна структура Чорноморського БЗ не відповідає і сьогодні. Першочерговим і невідкладним заходом щодо вдосконалення територіальної, в т.ч. зональної структури ЧБЗ, є створення повноцінної, функціональної буферної зони достатньої площі та конфігурації, а також розвиток заповідної зони, а саме - створення суцільних територій, які репрезентативно відображали б основні природні комплекси та мали б площу достатню для збереження цих комплексів. В 1998 році такий масив було створено на Ягорлицькому півострові, коли заповідник був розширений на 13461 га, в т.ч. суші – на 4700 га. Площа ділянки "Ягорлицький Кут", на якій зберігається еталонний західний варіант причорноморського кострицево – полинового степу, збільшилася до 5540 га.

На жаль, останній проект вдосконалення територіальної структури Чорноморського біосферного заповідника (2005 рік) на різних рівнях погодження був дуже урізаний [5]. Тому не вдалося створити суцільний заповідний масив в межах унікальних арен Нижнього Дніпра.

В проекті розширення передбачалося об'єднання двох існуючих аренних лісостепових ділянок заповідника шляхом надання заповідного статусу території між ними та приєднанням заказників "Дончиха" [4] та "Вяземський", які пропонувалося створити. Об'єднана територія складала би близько 6 тис. га.

Центральне місце об'єднаної території мали зайняти Івано-Рибальчанська та Солоноозерна ділянки ЧБЗ та ділянка між ними (землі Рибальчеської сільської ради). Ця територія знаходиться між межами наявних охоронних зон Солоноозерної, Івано-Рибальчанської ділянок, заповідних Кінських о-вів та берегом Ягорлицької затоки. Тут розташований ландшафтний заказник місцевого значення "Хрестова сага", площею 30 га, а також дуже цінне з природоохоронної точки зору урочище "Карагодинське" (рис. 1). Координати центру цієї території – 46⁰26'24" пн.ш., 32⁰02'30" сх.д. Площа (за винятком існуючих охоронних зон заповідних ділянок) становить близько 600 га.

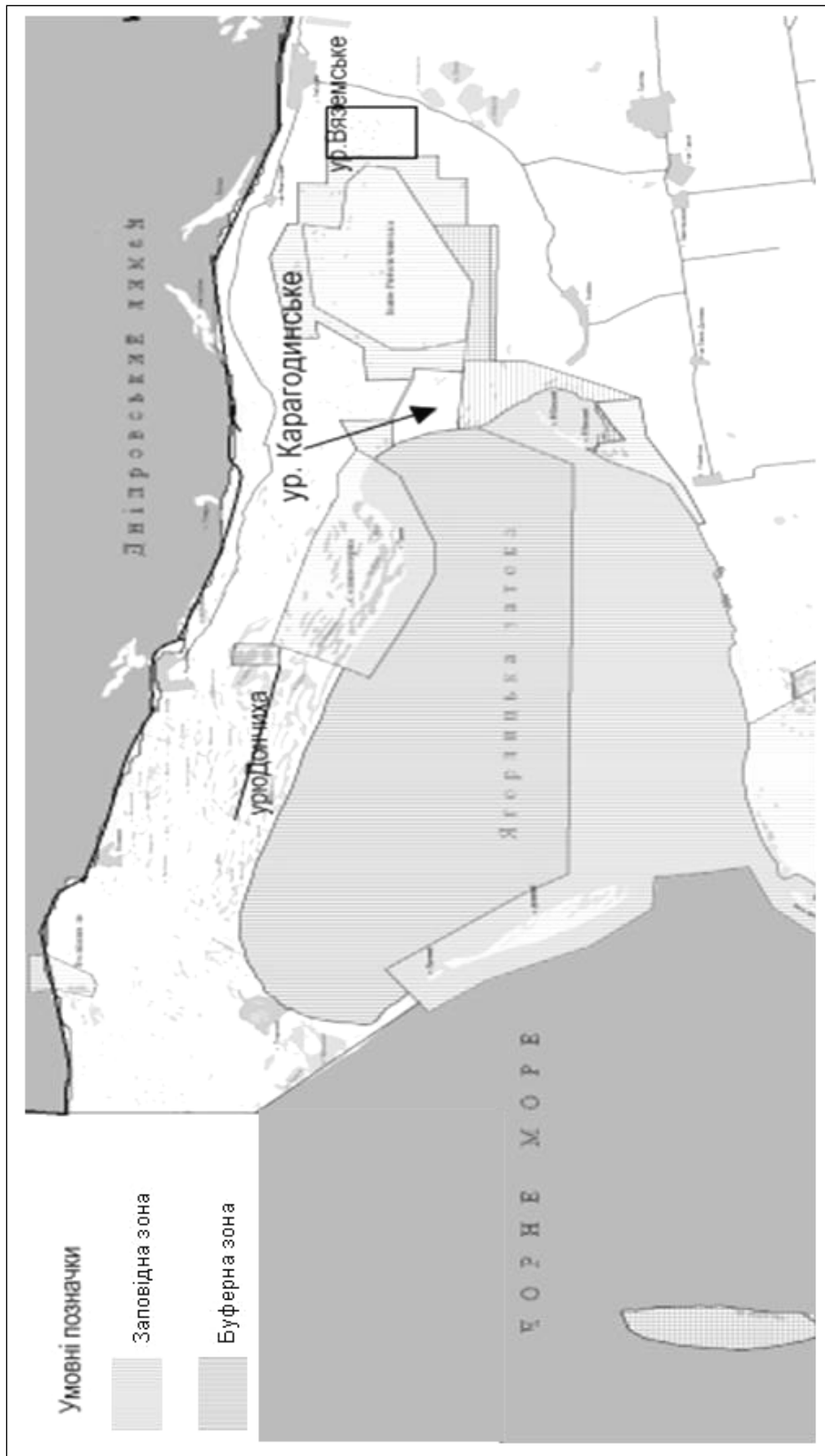

Рис. 1. Схема розташування урочища "Карагодинське".

Рельєф території рівнинний і частково низькогорбистий, з великою кількістю неглибоких плоских низин. В прибережній зоні система проток відсутня. Лише поблизу берега, в основному з боку Солонозерної ділянки, зустрічається ряд невеликих округлих засолених знижень, які зберігають водне дзеркало значну частину року через згінно-нагінні явища, що характерні для узбережжя регіону.

Територія, яка розглядається, належить до тих, що не піддалися значній еоловій переробці та характеризуються так званним «первинним» рельєфом. Неперевіяні ділянки рідко зустрічаються на аренах Нижнього Дніпра, що збільшує цінність території, що пропонується для заповідання.

Ґрунти. Значну частину території займають піщані дернові і дерновинно-лучні ґрунти, різного ступеню розвиненості. В прибережній зоні вони сформовані на сучасних піщано-черепашкових наносах, на основній частині території на стародавньо-алювіальних або перигляціальних відкладах.

Рослинність є характерною для знижених і малогорбистих пісків, в прибережній зоні - для піщаних літоралей. Навколо озер розташовані невеликі за площею лужні та прибережно-водні угруповання. Природна деревинна рослинність, що характерна для заповідних ділянок, практично відсутня. Але, після суттєвого зниження в останнє десятиріччя пасовищного навантаження, тут почався відновлювальний процес: спостерігається відновлення деревинної рослинності в пониженнях у вигляді березових та березово-соснових колків. Березові угруповання, що відновлюються, занесені до Зеленої Книги України (1987) [7], а вид, що їх утворює, - береза дніпровська (*Betula borysthena* Klokov) - до Червоної книги України (ЧКУ) (2009) [8].

Для позитивних елементів рельєфу даної ділянки характерна рослинність піщаного степу, основними домінантами якої є притаманні для пісків злаки (*Festuca beckeri* (Hack.) Trautv., *Koeleria sabuletorum* (Domin) Klokov, *Agropyron lavrencoanum* Proculin), полина (*Artemisia marschalliana* Spreng.) та інші види. Тут також зустрічаються ендемічні рослини – *Goniolimon graminifolium* (Aiton) Boiss, *Thymus borysthenicus* Klokov, *Senecio borysthenicus* (DC.) Andr., *Tragopogon borysthenicus* Artemz., що занесені до Європейського Червоного списку (1991) та охороняються на міжнародному рівні. На піщано-степових ділянках зростає рідкісний вид волошок (*Centaurea breviceps* Pjlin) та ковили (*Stipa borysthena* Klokov), що занесені до ЧКУ [8]. Угруповання з домінуванням ковили дніпровської занесені до Зеленої книги України [7].

Специфічною особливістю даного району є наявність великих за площею ділянок лучно-степової і лучної рослинності. Ця територія є місцем зростання значної кількості представників роду *Orchis* (*Orchis picta* Loisel, *O. coriophora* L., *O. palustris* Jacq.), популяції яких є одними із найбільших в регіоні та налічують десятки тисяч особин. Усі види зозулинців занесені до ЧКУ [8].

В межах території, що пропонується до заповідання, в складі прибережно- піщаної літоральної рослинності узбережжя Ягорлицької затоки відмічене зростання дуже рідкісних видів - *Asparagus pallasii* Miscz. (*A. brachyphyllus* auct. Non Turcz.), *Carex liparicarpos* Gaudin, які також занесені до ЧКУ третього видання [8].

Крім того, на території, що розглядається, зростає значна кількість лікарських, медоносних, кормових рослин, в тому числі звіробій (*Hypericum perforatum* L.), цмин щитконосний (*Helichrysum corymbiforme* Opperm ex Katina), деревій чорноморський (*Achillea euxina* Klokov) та інші.

Тваринний світ. Видовий склад комах території, що розглядається, нараховує, за попередніми даними, біля 1000 видів, з яких 20 занесено до Червоної Книги України. Характерними мешканцями піщаних біотопів є *Cicindela nordmanni* Chd. - ендемік Олешківських пісків, *Amara fulva* Deg., *Harpalus melancholicus* Dej. та ін., а вздовж узбережжя Ягорлицької затоки та солоних озер серед солянок багато *Cicindela lunulata nemoralis* Ol., *Scarites terricola* Bon., *Pogonistes rufoeneus* Dej. та ін. Серед пластинчастовусих на слабозарослих пісках звичайними є ксерофіли: *Aphodius aequalis* Rtt., *Ontophagus taurus* Schreb., *Mothon sarmaticus* Sem. et Medv. (ендемік) та ін., на задернованих пісках - *Scarabeus sacer* L., *Ontophagus furcatus* F., *Pentodon idiota* Hbst., *Amphimallon solstitialis* L., на солонцях - *Aphodius Kraatzi* Har. Досить цікавий видовий склад саранових в полинних степах: тут поряд з типовими посухолюбивими видами - *Omocestus petraeus* Bris. і *Dociostaurus brevicollis* Ev. - зустрічається *Aiolopus thalassinus* F., численний *Calliptamus italicus* L. З богомолів і прямокрилих для пісків звичайні види - *Myrmeleo tettix* Thnb., *Caliptamus italicus* L., *Sphingonotus coeruleans* L., *Oedipoda coeruleascens* L.. Також на пісках зустрічаються богомоли *Empusa pennicornis* Pall. і *Ameles heldreichi* Br. На лучних ділянках різноманітні та чисельні саранові, тут зустрічається *Chorthippus dorsatus* Zett. [1].

На цій території зустрічаються три види амфібій. Тут постійно мешкають часникові жаби (*Pelobates fuscus* Laur.), на луках поблизу

озер - звичайна квакша (*Hyla arborea* L.), у низинах зустрічається зелена жаба (*Bufo viridis* Laur.).

Герпетокомплекс представлений двома фоновими видами: степовою гадюкою (*Vipera renardi* Christoph) і різнокольоровою ящуркою (*Eremias arguta* Pal.), на луках зустрічається прудка ящірка (*Lacerta agilis* Peters) і жовточеревий полоз (*Coluber jugularis* Gmelin), зрідка - мідянка (*Coronella austriaca* Laur.). Із 9 видів рептилій, які зустрічаються на даній території, 4 занесено до ЧКУ [9].

Фауна ссавців нараховує більш як 40 видів. Теріокомплекс піщаного степу характеризується, в першу чергу, тим, що його фоновими видами є ендеміки Нижньодніпровських арен - ємуранчик Фальц-Фейна (*Scirtopoda (=Stylodipus) telum falz-feini* Licht.) і сліпак піщаний (*Spalax arenarius* Reshet.), для лук характерні колонії східноєвропейської та гуртової полівок (*Microtus rossiaemerdionalis* Ognev, *M. socialis* Pal.), курганчикової миші (*Mus sergii* Valh.), мешкає тут і заєць-русак (*Lepus europaeus* Pal.). В чагарникових заростях мешкають миші (*Apodemus agrarius* Pal., *Sylvaemus uralensis* Pal., *Sylvaemus sylvaticus* L., *Micromys minutus* Pal.), а також сірий хом'ячок (*Cricetulus migratorius* Pal.) та степова мишівка (*Sicista subtilis* Pal.), які занесені до ЧКУ [9].

Орнітофауна представлена 100-120 мігруючими видами птахів та більш ніж 30 видами, що тут гніздяться. Наприклад, у Хрестовій сазі щорічно гніздиться до 20 видів птахів. Серед них кулик-сорока (*Haematopus ostralegus* L.), довгоніг (*Himantopus himantopus* L.), морський побережник (*Charadrius alexandrinus* L.), лежень (*Burhinus oedipnemus* L.), що занесені до ЧКУ [9]. Територія піщаного степу є перспективною для відновлення гніздування таких рідкісних видів як дрохва (*Otis tarda* L.), хохітва (*O. tetrix* L.) і польовий лунь (*Circus cyaneus* L.), які в минулому тут гніздились [2].

Таким чином, для успішного збереження природного стану основних природних комплексів ЧБЗ потрібне створення суцільних заповідних ядер достатньої площі. Ця проблема залишається актуальною для унікального піщаного лісостепу арен Нижнього Дніпра. Перспективним рішенням може стати створення масиву (загальною площею близько 6 тис. га), до якого увійдуть лісостепові ділянки Чорноморського біосферного заповідника та територія, що їх об'єднує, т.з. урочище «Карагодинське» (рис. 1). Більш ретельне збереження забезпечать заказники «Дончиха» та «Вяземський», що запропоновано створити, які в якості буферної зони сприятимуть захисту заповідного ядра від антропогенного навантаження, що діє на суміжних із заповідником територіях. Для цього режим охорони

буферної зони має запобігати розорюванню та будь-якому пошкодженню поверхні ґрунту, проведенню земляних робіт, а також будівництву, в тому числі й рекреаційному, підсіву трав та лікарських рослин, лісотехнічним заходам, хімічним обробкам. При цьому треба зберегти традиційні форми природокористування: сінокосіння, помірний випас, збір лікарських рослин.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ардамацкая Т.Б., Зелинская Л.М., Уманец О.Ю., Федоренко А.П. Черноморский заповедник // Заповедники Украины и Молдавии. – М.: Мысль. – 1987. – С. 154-164.
2. Клименко М.И. Материалы по фауне птиц района Черноморского заповедника // Труды Черноморского заповедника. – К., 1950. – Вып. 1. – С. 3-52.
3. Маяцкий Г.Б., Черняков Д.А., Уманец О.Ю., Селюнина З.В., Яремченко О.А. О необходимости расширения территории Черноморского биосферного заповедника // Оптимізація природно-заповідного фонду України. – Вып. 1. – К.: Ін-т зоології НАН України. – 1994. – С. 40-43.
4. Уманец О.Ю., Селюнина З.В., Руденко А.Г. Оптимизация территориальной структуры природоохранных территорий Кинбурнского полуострова // Мат. наук.-практ. конф. «Розбудова екологічної мережі Українського Причорномор'я: стан та перспективи». 15-17 жовтня 2003 р. – Миколаїв, 2003. – С. 87-90.
5. Черняков Д.О. Заповідання о-ву Тендра: сподівання та проблеми // Тезиси міжнарод. научно-практ. конф. "Бирознообразие и устойчивое развитие". 19-22 мая 2010 г. – Симферополь, 2010. – С. 175-177.
6. Черняков Д.О., Уманец О.Ю., Селюнина З.В., Руденко А.Г., Ткаченко П.В. Ландшафтне та біологічне різноманіття територій сільськогосподарського призначення в зоні причорноморських степів // Матер. всеукр. загально-теор. та наук.-практ. конференції, присвяч. виконанню держ. Програми перспективного розвитку заповідної справи в Україні: "Заповідники", "Заповідна справа в Україні на межі тисячоліть (сучасний стан, проблеми і стратегія розвитку)". 11-14 жовтня 1999 р.). – Канів. – 1999. – С. 169-175.
7. Зеленая книга Украинской ССР / Под общ. ред. чл.-корреспондента АН УССР Ю.Р. Шеляга-Сосонко. – К.: Наукова думка. – 1987.
8. Червона книга України. Рослинний світ / Під заг. ред. чл.-кор. Національної АН України Я.П. Дідуха. – К.: Глобалконсалтинг. – 2009. – 912 с.
9. Червона книга України. Тваринний світ / Під заг. ред. чл.-кор. Національної АН України І.А. Акімова. – К.: Глобалконсалтинг. – 2009. – 624 с.

Д.А. Черняков, О.Ю. Уманец, З.В. Селюнина ПЕРСПЕКТИВЫ УСТРАНЕНИЯ ФРАГМЕНТИРОВАННОСТИ ЗАПОВЕДНОЙ ЗОНЫ ЧЕРНОМОРСКОГО БИОСФЕРНОГО ЗАПОВЕДНИКА НА КИНБУРНСКОМ ПОЛУОСТРОВЕ

Ключевые слова: биосферный заповедник, территориальная структура, заповедная зона.

Территориальная структура Черноморского биосферного заповедника требует совершенствования для успешного сохранения природных комплексов юга

Украины. Создание цельных заповедных ядер в каждом из охраняемых заповедником природных комплексах во многом на настоящий момент решена. Однако, эта проблема остается актуальной для уникальной песчаной степи арен Нижнего Днепра. Перспективным решением может стать создание массива (общей площадью около 6 тысяч га), в который войдут существующие лесостепные участки Черноморского заповедника и объединяющая их территория, т.н. урочище «Карагодинское», которая характеризуется малой трансформированностью и высоким восстановительным потенциалом.

D.A. Chernyakov, O. Umanets, Z. Selyunina
PROSPECTS OF ELIMINATING THE FRAGMENTATION OF
THE RESERVED ZONE OF THE BLACK SEA BIOSPHERE
RESERVE ON THE KINBURN SKY PENINSULA

Keywords: biosphere reserve, territorial structure, a reserved zone.

The territorial structure of the Black Sea Biosphere Reserve demands improvements for the successful preservation of natural complexes of the south of Ukraine. The problem of creation of integral reserved “cores” in each of the natural complexes protected by the reserve has been in many respects solved. However, this problem remains urgent for the unique sandy steppe of the Lower Dnieper arenas. Singling out an area of about 6 thousand hectares comprising the existing forest-steppe sites of the Black Sea reserve and the territory uniting them, the so-called natural boundary "Karagodinsky" with a low transformation level but a high regenerative potential, may be a promising solution.

ДЛЯ ПОТАТОК